

ZÁPISNÍK

SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

BULLETÍN SLOVENSKEJ JAZYKOVEJ
SPOLOČNOSTI PRI SAV

ročník 7

číslo 3 1988

segmentálny a suprasegmentálny podsystem

1. východiskom úvahy je skúmanie vzťahu jednotlivého a všeobecného /jednotlivého, abstraktné všeobecného a konkrétne všeobecného/ pri zvukových jednotkách z úrovne segmentov a suprasegmentov a vymedzenie paralelných jednotiek z oboch úrovní podľa autorovej takzvanej syntetickej fonologickej teórie.

1.1. Hoci sa podľa syntetickej fonologickej teórie interpretujú len tri jednotky či "úrovne", možno si predstaviť - v niektorých prípadoch aj ako výskumne únosných - päť takýchto jednotiek /či hladín vzťahu jednotlivého a všeobecného/: /1/ konkrétny fyzický segment reči, /2/ fóna, /3/ fonéma, /4/ morfofonéma, /5/ "morfofonemoid". Na týchto jednotlivých vrstvách možno pozorovať určité variácie formy: individuálne, špecifické, osobné artikulačno-akustické črty - variácie 1. stupňa, špecifické ortofonické javy - variácie 2. stupňa, neutralizácie - variácie 3. stupňa a alternácie - variácie 4. stupňa. Realizáciu týchto variácií na príslušných úrovniach uvádzame v nasledujúcej matri-
ci:

	variácie 1. stupňa	variácie 2. stupňa	variácie 3. stupňa	variácie 4. stupňa
konkrétny fyzický segment reči	+	+	+	+
fóna	-	+	+	+
fonéma	-	-	+	+
morfofonéma	-	-	-	+
"morfofone- moid"	-	-	-	-

Vzťah jednotlivého a všeobecného by sme tu "pomocne" mohli vyjadriť aj cez vzťah jednotlivého, zvláštneho a všeobecného, a to tak, že v hladine /1/ a /2/ sa prejavuje "najviac" jednotlivé, v hladine /3/ "najviac" zvláštne a v hladine /4/ a /5/ "najviac" všeobecné. Keby sme tento vzťah určovali len v troch "základných" vrstvách /fóna, fonéma, morfofonéma/, tak by sme mohli konštatovať, že fóna je "najviac" jednotlivé, fonéma "najviac" zvláštne a morfofonéma "najviac" všeobecné.

1.2. Aplikovať syntetickú fonologickú teóriu na zvukový podsystem suprasegmentálnych, intonačných javov znamená -okrem iného - hľadať v intonačnom systéme paralely k fóna, fonéma a morfofonéma /respektíve aj širšie: k prvkom z piatich vrstiev vzťahu jednotlivého a všeobecného/, k jednotkám zo segmentálneho podsystemu.

Na pozadí uvedenej trojice kategórií materialistickej dialektiky - jednotlivé, abstraktne všeobecné a konkrétne všeobecné - možno uvažovať o nasledujúcej paralele segmentál-

nych a suprasegmentálnych prvkov podľa syntetickej fonologickej teórie:

segmentálny podsystem	suprasegmentálny podsystem
/1/ konkrétny fyzický segment reči	/1/ konkrétna realizácia intonačného prvku
/2/ fóna	/2/ intona
/3/ fonéma	/3/ intonéma
/4/ morfofonéma	/4/ morfointonéma sylobointonéma intonéma-graméma intonéma-štyléma
/5/ "morfofonemoid"	/5/ "morfointonemoid" "sylobointonemoid" atď. /podľa /4//

Ako segmentálne prvky, tak aj jednotlivé zložky intonačného podsystemu sa konkretizujú v príslušnom jave. Ako príklad uvedieme špecifické hladiny vzťahu jednotlivého a všeobecného pri dĺžke nositeľov slabičnosti /ide o suprasegment daný časovou moduláciou artikuláčného prúdu/, ktorá v spisovnej slovenčine má fonologicko-dištingtívnu funkciu: /1/ konkrétna, neopakovateľná realizácia kvantity, /2/ chróna, /3/ chronéma, /4/ morfochronéma, /5/ "morfochronemoid".

Suprasegmentálne prvky z hladín /1/ a /2/ by sme mohli interpretovať ako jednotlivé, z hladín /3/ ako abstraktne všeobecné, z hladín /4/ a /5/ ako konkrétne všeobecné /respektíve z hladiny /4/ aj ako sprostredkujúci článok medzi abstraktne všeobecným a konkrétne všeobecným/. Jednotky z úrovne /4/ vymedzujeme podľa toho, či sa daný suprasegmentálny jav realizuje v morfeme, v slabike, či má gramatizujúcu alebo štylizujúcu funkciu.

Pri identifikovaní stupňa abstrakcie príslušných suprasegmentálnych prvkov je rozhodujúca hladina vzťahu jednotlivého a všeobecného tých jazykových jednotiek, na ktorých sa tieto suprasegmenty realizujú. Doterajšie pozorovania ukazujú, že pri suprasegmentálnych javoch má zmysel rekonštruovať 4. a 5. vrstvu vzťahu jednotlivého a všeobecného len pri takých jednotkách, ktoré majú fonologicko-dištingtívnu funkciu, respektíve aj pri jednotkách s fonologicko-delimitačnou funkciou.

2. Možný prínos syntetickej fonologickej teórie ku skúmaniu priemetu vzťahu segmentálneho a suprasegmentálneho podsystemu vidíme najmä v spresnení pozorovania a výkladu prvkov z oboch podsystemov z hľadiska špecifických hladín vzťahu jednotlivého a všeobecného /teda stupňov abstrakcie/, z čoho môže mať úžitok aj diachronický opis zvukového systému. Nazdávame sa, že pri výskume suprasegmentov uvedená koncepcia obsahuje aj niektoré indície na zjednotenie diferencovaných výkladov /vyplývajúcich napríklad z tradičného "napätia" fonetiky a fonológie/ jednotlivých zložiek intonácie.

doc. PhDr. Ján Sabol, CSc.

/31. 3. 1988 - Prešov/

pokus o sociolingvistickú analýzu románu

A. Bednára Ako sme sušili bielizen

Neoddeliteľnú súčasť výskumu jazyka v jeho fungovaní v komunikácii, teda výskumu rečovej činnosti v zmysle

langage, tvorí skúmanie postojov používateľov jazyka k jazyku ako celku /spisovnému aj národnému/, ale aj k rozličným inováciám v jazyku. zo sociolingvistického hľadiska sú zaujímavé tak postoje bežných používateľov jazyka k jazyku, ako postoje takzvaných profesionálnych používateľov jazyka /novinárov, spisovateľov, prekladateľov, vydavateľských pracovníkov/, ktorých vzťah k jazyku je spravidla aktívnejší a tvorivejší, než je vzťah bežných používateľov jazyka k nástroju dorozumievania.

umelecká tvorba Alfonza Bednára, a to osobitne satirické diela, sú mimoriadne zaujímavé nielen z literárnovedného hľadiska, ale aj pre sociolingvistické bádanie, a to práve tým, že A. Bednár v nich vyjadruje svoje postoje k jazyku, k rozličným výrazovým prostriedkom a manieram, ale aj ku kodifikačnej a regulačnej činnosti jazykovedcov veľmi explicitne a nástojčivo.

V románe Ako sme sušili bielizeň sú zaujímavé Bednárove postoje k jazyku nielen samy osebe, ale najmä z hľadiska toho, do akej miery tieto postoje signalizujú zhodnosť a divergenciu medzi individuálnym jazykovým vedomím jednotlivca a tým, čo je súčasťou /celo/spoločenského, respektíve skupinového jazykového vedomia.

Ako súčasť metodického aparátu na odlišenie postojov A. Bednára ako prejavov individuálneho vedomia od toho, čo súčasne reprezentuje aj spoločenské vedomie, sa používajú pojmy sociálna rola /z teórie osobnosti, a to v takom zmysle, ako pracujú s týmto pojmom sovietski sociolingvisti Švejcer - Nikolskij, 1978/ a pojem spoločenského vzoru

/ako sa uplatňuje v poľskej sociológii kultúry a v sociolingvistiky - Kłosowska 1969, Pisarek, 1977/. Zaujímavé je zisťovať, čo v objektívnej realite, teda v ontológii jazykovej komunikácie mohlo podmieniť postoje A. Bednára k jazyku. Pomocou pojmov sociálna rola a spoločenský vzor možno získať aj spätnú väzbu medzi výsledkami lingvistických výskumov a tým, ako sú tieto výsledky v úzke aj vo vedomí hovoriacich osvojené /interiorizované/.

Rozlišujú sa explicitné postoje, to jest poznámky, komentáre vyslovované "na adresu" dorozumievacieho kódu alebo jazykovedcov, ktoré majú v texte metajazykovú funkciu, a implicitné postoje, ktoré možno vydedukovať z toho, ako A. Bednár pracuje s jazykom, z toho, ako vyberá a kombinuje lexikálne prostriedky, ako využíva synonymiu a antonymiu.

Autorské postoje sa dokumentujú reagovaním A. Bednára na jazykové javy, ktoré sú výsledkom novších vývinových tendencií v morfológii a v slovnej zásobe. Ukazuje sa, že explicitné aj implicitné postoje A. Bednára k jazyku sú do značnej miery podmienené generačne. Niektoré postoje vyjadrujú averziu príslušníka umeleckej komunikačnej sféry voči expanzii prostriedkov odbornej a publicistickej komunikačnej sféry za hranice týchto sfér. Osobitne výrazné je u A. Bednára používanie zastaraných a nárečových slov a funkciou oživenia, respektíve znovupripomenutia. Autor nimi kompenzuje rozličné inovácie v jazyku.

PhDr. Klára Buzássyová, cSc.

/ 18. 4. 1988 - Nitra/

Funkcionalismus - několik souvislostí, několik pochyb

Funkcionalismus bývá považován za ten explanační princip, který by měl/mohl vyvést současnou lingvistiku k novým horizontům. Ukážeme, že je zde na místě hluboká skepse.

V teorii jazykové kultury /TJK/ není funkcionalismus přístupem, který by zamezoval puristickým intervencím do jazykové praxe, jak se od něj očekávalo na úsvitu TJK. Příčinou toho je, že funkční přístup neskýtá oporu při rozhodování o tom, /a/ která hierarchie funkcí je fakticky aktuálních a /b/ které jazykové prostředky by měly vlastně tu kterou funkci naplňovat.

Insuficience /a/ a /b/ vrhají stín i na funkcionalismus mimo sociolingvisticky orientované zkoumání jazykové praxe. Jaký je zde stav? Při hledání odpovědi autor postupoval ve dvou /ne zcela sériově navazujících/ generalizačních krocích.

Zobecnění první: funkcionalismus jako obecný explanační princip v lingvistice. Insuficience /a/ se týká dynamiky změn hierarchií fakticky relevantních funkcí. V této souvislosti se ukazuje, že tam, kde funkcionalismus hledal invariant, je nutno hledat variantnost. Pravidelnost této "nové" variance se přitom nezdá být popsatelná vždy v termínech /jazykových/ prostředků, mezi nimiž je obvykle hledáno při identifikaci nositelů funkcí. Insuficience /b/ se týká přiřazení mezi funkcí a prostředky, které by ji měly realizovat, respektive problematičnosti takových přiřazení/přiřazování v některých případech. Příčiny těchto

potíží lze snáze odhalit, po provedení dalšího generalizačního kroku.

zobecnění druhé: funkcionalismus jako speciální případ dichotomizace jazyka, aneb formalistické rysy funkcionalismu. Je součástí kompetence mluvčího odlišovat /v některých řečových aktech/ JAK od CO je řečeno. Tato schopnost je empirickým podkladem, ze kterého vycházejí dnes v lingvistice běžně sledované dichotomizující přístupy k jazykovým otázkám: znak - význam, výraz - obsah/význam, označující - označované, forma - obsah atp. Jak lingvistika pracuje se vztahem stránek dichotomizovaného jazyka? Ukazuje se, že například jádrem takzvaného formalismu je předpoklad paralelismu těchto stránek, nikoliv výlučné zaměření na výraz, formu atd. Zároveň se však zdá, že předpoklad paralelismu s sebou nese každá dichotomizace jazyka /možná jako nutnost, možná jako myšlenkový stereotyp/.

Jsou oblasti jazykových jevů, které jsou ovládány paralelismem mezi významem a výrazem, formou a obsahem atp., jsou však rozsáhle oblasti, kde tomu tak není.

funkcionalismus je jedním z dichotomizujících přístupů k jazyku: odlišuje funkci proti prostředku, který by ji měl naplňovat. funkcionalismus /podobně jako ostatní dichotomizace jazyka/ inklinuje k chápání jazykových funkcí v termínech jazykových prostředků, to jest je nesen pathosem paralelismu mezi funkcí a prostředkem. funkcionalismus tak sdílí se stávajícími úvahovými schématy lingvistiky, respektive s formalismem cosi zásadního, než aby mohl lingvistiku

směřovat k novým horizontům.

Doc. PhDr. Zdeněk Starý, CSc.

/25. 4. 1988 - Prešov/

Vě jménu funkce, standardizace a intervence

Teorie jazykové kultury /TJK/ amalgamuje tři principy/ideje: funkcionalismus, ideu standardizace a intervenční přístup k jazykové praxi. Z TJK se zdá, že tyto principy teprve ve své vzájemnosti nabývají na hodnotě, že mimototo souručenství na nich není nic podstatného, respektive že otázky jazykové praxe jediné v rámci synkretismu těchto principů jsou uchopeny přiměřeně. Ukážeme, že jde o iluzi, se kterou se lingvisté neučili žít.

funkcionalismus v TJK selhává, neskytá totiž jistoty, které jsou s TJK od jejího vzniku spojovány, neboť neposkytuje kultivaci oporu po celé její linii. Je to nedůplnost funkčního kriteria, která umožňuje lingvistům podobně subjektivní zásahy do jazyka, jaké byly spojovány s puristyk. Selhání funkcionalismu v TJK naznačuje i meze funkcionalismu jako obecného explanačního principu.

Způsob propojení funkcionalismu s ideou jednoho spisovného jazyka, jak je to presentováno v TJK, je neudržitelný. Pro funkcionalismus je nepříznakovou situací existence ne jednoho, ale více standardů. Přijímání jednoho standardu si vyžaduje dalších důvodů, jmenovitě zodpovězení otázky po funkci standardizace, to jest otázky, kterou si protagonisté TJK nekladli.

Spojovať kultúru jazyka s intervenčným prístupom k jazykovej praxi je pouze jednou z možností, a to možností nedemokratickou a založenou ne priamo na jazykovej činnosti, ale na názoru interventů na túto činnosť. Intervence je prístupom, ktorý není přiměřený ani cílům v TJK deklarovaným. Spočívá-li kultivované užívání jazyka v optimálním využívání jeho komunikační potence, pak kultivovat jazyk znamená mnohem spíše poskytnout mluvčím podmínky pro kvalifikovaný výběr mezi jazykovými prostředky, než tento výběr /například ve jménu standardizace/ omezovat.

Doc. PhDr. Zdeněk Starý, JSC.

/26. 4. 1988 - Bratislava/

Obecné kronikářstvo a spisovný jazyk

Obecné kroniky sú súčasťou našej slovenskej socialistickej kultúry a ich spoločenský význam je evidentný. Súčasný vývin si vyžiadal právne zásahy do kronikárskej práce, a to podobe pokynov MK SSM z 9. 12. 1983 č. 6502/83 o obecných kronikách. Ich cieľom bolo vytvoriť primerané podmienky na ďalší rozvoj kronikárskej činnosti v obsahu i v spôsobe vedenia obecných kroník

Otázkami obecného kronikářstva v SSR sa zaoberá novotvorené stredisko kultúrno-výchovnej činnosti OKS Matice slovenskej v Bratislave, ktoré je aj ústredným metodickým pracoviskom obecného kronikářstva, a to od jari roku 1986. Už v tomto roku jeho pracovníci v rámci metodických návštev začali uskutočňovať aj orientačný prieskum jazykovo-štylistických stránok obecných kroník. Zistilo sa, že jazyková úroveň obecných kroník sa nezvykne hodnotiť ani pri schvaľovaní ročných zápisov a dodatočných záznamov /iba celkom ojedinele s úzkym zacielením na elementárny pravopis/, a len zriedka v posudkoch víťazných kroník v súťažiach. Takto obecní kronikári ostávajú bez pomoci, odkázaní sami na seba, o čom svedčí nižšia jazyková a štylistická úroveň ich zápisov v kronikách.

Na odstránenie tejto nepriaznivej jazykovo-štylistickej situácie v obecných kronikách jestvujú viaceré prostriedky, ktoré sa doteraz iba málo alebo vôbec nevyužívali. Jednu z možností poskytujú jazykové rubriky v novinách, najmä v Nedelnej Pravde - takto sa najrýchlejšie dostávajú základné jazykové poučenia ku každému kronikárovi v SSR.

Vyššiu jazykovú úroveň obecných kroník možno dosiahnuť cieľavedomou a sústavnou starostlivosťou aj pomocou prostriedkov, ktoré sú v metodickej náplni vlastnej práce s kronikármi. Sú to predovšetkým formy ďalšieho vzdelávania: jazykovo-štylistické vzdelávanie kronikárov v rámci okresných školení zacielených polytematicky /v rámci iných aktuálnych tém/ alebo monotematicky - rieši sa iba problematika jazykovej stránky kronikárskeho zápisu, čo sa doteraz podľa našich informácií stáva iba zriedka. V najvyššej forme kronikárskej aktivity /súťaž- že/ by mal byť aj posudok o jazykových a štylistických kvalitách a nedostatkoch kroník. Napokon by sa jazyk

a štýl mal stať jedným z kritérií už pri výbere kroník do súťaží.

Okrem toho o jazykových otázkach obecných kroník možno písať aj v bulletinoch a iných materiáloch vydávaných okresnými a krajskými metodickými zariadeniami. V tomto prípade sa zaznamenala väčšia iniciatíva v niekoľkých okresoch. Vydávané texty si však vyžadujú názor odborného jazykového lektora, čo sa zatiaľ nestáva.

Ďalšiu príležitosť poskytujú metodické návštevy, ktoré u kronikárov vykonávajú okresní a krajskí metodici, ako aj ústredný metodik Matice slovenskej. /Pripravuje sa pre nich praktická príručka, v ktorej bude aj kapitola o posudzovaní jazyka obecných kroník/

V blízkej budúcnosti rátame aj s krajskými jazykovými školeniami okresných metodikov a o jazykových otázkach kroník sa bude hovoriť s krajskými metodikmi v rámci pravidelných porád. Dnes jestvujú v každom kraji vysokoškolské učilištia /filozofické a pedagogické fakulty/, na ktorých pôsobia renomovaní slovenskí jazykovedci v otázkach písomného jazykového prejavu. Nazdávame sa, že ich treba požiadať o pomoc. Podľa našich skúseností z Východoslovenského a Stredoslovenského kraja ju istotne neodmietnu. Pri organizovaní okresných školení obecných kronikárov by bola zasa vhodná pomoc stredoškolských profesorov a učiteľov základných škôl, ktorí vyučujú slovenský jazyk a z vlastnej praxe majú skúsenosti s vedením obecných kroník.

Nepodceňovať jazyk a štýl obecných kroník znamená preventívne zvyšovať jazykovo-štylistickú úroveň obecných kronikárov, ale aj metodikov, a to prostriedkami, o ktorých bola reč.

Doc. PhDr. Emil Tvrdoň, CSc.

/17. 5. 1988 - Banská Bystrica/

Zvuková rovina pri vyučovaní cizím jazykám

Artikulační a intonační nedostatky v cizím jazyce mohou být vážnou překážkou při přenosu informace v mluvní komunikaci. Mezi dovednostmi, které podstatně determinují stupeň aktivního zvládnutí cizího jazyka stojí v popředí dovednost jeho výslovnosti.

předpokladem nerušené výměny informací v cizím jazyce je "fonetická srozumitelnost". Je to pojem, který se v posledních letech objevuje v odborné literatuře /zejména německé/, zacílené k vyučování cizím jazykům. Sám pojem "fonetická srozumitelnost" není zatím dostatočně konkretizovaný. Obvykle se pod ním rozumí zvládnutí "dobře srozumitelné, sociálně přijatelné výslovnosti". Není však přesně precizováno, v jakém poměru stojí tato výslovnost k spisovné výslovnosti daného cizího jazyka, k jeho výslovnostní normě.

Stav vyučování fonetice cizích jazyků i nedostatečná konkretizace pojmu "fonetická srozumitelnost" vedly pracovníky Institutu für Sprechkunde v Halle a Herderova

institutu university v Lipsku k uskutečnění řady výzkumů zaměřených na analýzu fonetických nedostatků působících rušivě v mluvní komunikaci cizím jazykem. Cílem výzkumů bylo určení a jistá hierarchizace faktorů fonetické srozumitelnosti. Například nahrávky různých druhů německých textů /číslovek, izolovaných slov, vět a souvislé promluvy/ namluvené mluvčími, jejichž mateřštinou byla čeština, polština a khmerština odposlouchávaly skupiny rodilých Němců.

Ve výzkumu se potvrdilo, že všechny fonologické chyby /ztráta, výměna, popřípadě přidání fonému/ vedou spíše k nesrozumitelnosti než chyby fonetické /například prohešky proti artikulačním rysům některých německých hlásek/. V hierarchii faktorů, které rozhodujícím způsobem ovlivňují srozumitelnost mluvené němčiny se na prvním místě uplatnila fonetická přesnost realizací na úrovni suprasegmentální /zejména slovního přízvuku/, na druhém místě nepřesné realizace německých zavřených vokálů /docházelo k záměnám fonémů/. Nejčastější příčinou poruch kontextu bylo chybné nebo nedostatečně výrazné zesílení přízvuku jádra výpovědi, a to hlavně ve vedlejších větách se slovesem ve složeném tvaru. - I když v uvedených výzkumech šlo zatím jen o němčinu, lze předpokládat, že výsledky, k nimž se dospělo, budou mít i obecnější platnost.

Návrh nové metodiky fonetiky cizího jazyka, v níž by značné místo zaujímala výuka zvukovým prostředkům včetně /například odposlech "vzorových" nahrávek, jejich

opakování a napodobování/ vychází z poznatků z oblasti fyziologie a percepce řeči. Osvojování mluvních návyků cestou napodobování mluvních vzorů má reálný podklad neurofyziologický. Řeč je výkon motorický nejen z hlediska produkce řeči původcem sdělení, ale i z hlediska jeho adresáta. Percepce řeči je podmíněna zvláštním mechanismem vnímání, který kromě sluchového centra řeči využívá i centrum motorické.

Na znalosti o percepci řeči navazují i některé percepční a diagnostické testy, které pomáhají hodnotit a průběžně kontrolovat stupeň praktického zvládnutí fonetiky cizího jazyka.

Zkušenosti z akustické analýzy řečového signálu a z percepce řeči využívají práce, které se pokoušejí o charakteristiku identifikace segmentálních jednotek obvykle dvou typologicky rozdílných jazyků /například jednoho slovanského a jednoho germánského nebo románského jazyka a pod./. Cílem těchto prací bývá zjištění percepční závažnosti některých fonetických parametrů segmentálních jednotek daného jazyka při jejich vnímání fonologickým sítem druhého jazyka. Výsledky těchto prací jsou také aplikovatelné v pedagogické praxi /referáty na toto téma odezněly například v sekci "fonetika a vyučování" na XI. kongresu fonetických věd v Tallinu v roce 1987/.

PhDr. Jiřina Hůrková-Novotná, CSc.

/18. 5. 1988 - Košice/

Kartografické spracovanie apelatívnej a propriálnej
slovnej zásoby

Otázka kartografovania lexikálno-sémantických javov sa rieši v súvislosti s dvoma projektmi, s Atlasom slovenského jazyka IV - Lexika /A. Habovštiak, 1984/ a s kartografickým spracovaním výsledkov analýzy živých osobných mien na strednom Slovensku /V. Blanár - J. Matejčík, chystaný projekt/.

Vďaka logickému a semiologickému metodologickému aparátu sa náuka o jazyku vovádza do širšieho okruhu vedeckých disciplín /napríklad sociolingvistika, etnolingvistika, psycholingvistika, matematická lingvistika/. Vztahuje sa to aj na výskum propriálnej slovnej zásoby /semiologický aspekt v slovenskej antroponomastike sa rozvíja od r. 1945; porovnaj V. Blanár, Osobné mená, K základom semiologickej onomastiky; doktorská dizertácia, 132 strán/. Pri kartografovaní apelatívnej a propriálnej slovnej zásoby nemožno obísť obsahovú stránku jazykového znaku.

Slovná zásoba má jánusovskú tvár: funguje v rozličných situáciách dnešnej spoločenskej komunikácie, ale vo svojom areálovom rozložení sa dá interpretovať historicky /rekonštrukcia lingvistického a etnografického stavu; významný materiál pre typologickú a historicko-porovnávacu analýzu/. Pravda, kategória diskkrétnej jazykovej hranice neexistuje. Nárečové lexikálno-sémantické javy vyskytujúce sa na istých zemepisných areáloch možno vykladať ako

zmeny v časovej postupnosti /P. Stepanov, N. Tolstoj a i./.

IV. diel Atlasu slovenského jazyka neposkytuje len bohaté údaje pre poznanie dnešného stavu slovenskej nárečovej lexiky, ale potvrdzuje aj kontinuálny vývin slovenského jazyka a prináša cenný materiál na osvetľovanie vzťahov slovenčiny k susedným najmä slovenským jazykom. Pozornosť zasluhuje aj pravdepodobne staršie členenie na juhozápadoslovenskú a severovýchodoslovenskú oblasť. Na mapách sa zobrazujú územne diferencované lexie. To zodpovedá onomaziologickému prístupu k slovnej zásobe. No mnohé zo pracovaných slov majú v nárečiach viac alebo menej rozvetvenú významovú stavbu. Preto nevyhnutným doplnením spracovania /vybraného úseku/ nárečovej lexiky v IV. diele Atlasu bude Slovník slovenských nárečí, v ktorom sa opiera o slovná zásoba slovenských nárečí zo semiologického hľadiska. Vecou budúceho organizovaného výskumu bude odhaľovanie systémových vzťahov a fungovanie nárečovej lexiky v spoločenskej komunikácii /v podmienkach vplyvu spisovného jazyka na nárečia, rozširovanie nositeľov spisovného jazyka, utvárania dialektových útvarov a podobne/.

Pri kartografovaní apelatívnej a propriálnej slovnej zásoby je dôležité uvedomiť si rozdiely medzi apelatívnym a onymickým areálom. V apelatívnom areáli je trieda pomenovaných objektov a príslušných apelatívnych pomenovaní spojená cez pojem /myšlienkové spracovanie pomenovaného objektu/, pri kartografovaní možno vyberať reprezentantov istých javov. V onymickom areáli jestvuje v širokom

zmysle slova priame motivačné spojenie medzi vlastným menom a objektom /toponymický areál sa viaže na geografický zafixované objekty v teréne, pre antroponymický areál je príznačná sociálna upevnenosť rodinnými vzťahmi/, onymické areály sú vybudované na rovnakých onomazologických princípoch /porovnaj najmä výskumy R. Šráma/.

Neustále obnovovanie osobných mien pri výmene generácií umožňuje ľahšie preniknúť ku všeobecným pomenovacím princípom.

Kartografické spracúvanie živých osobných mien sa opiera o tieto ukazovatele: zemepisná a frekvenčná distribúcia, ako aj vzťah k sústave úradných mien /väčšia nadväznosť, alebo menšia nadväznosť, to jest samostatnejší rozvoj sústavy živých mien/. Ako porovnávacie východisko bude slúžiť schéma "priemerného" antroponymického mikrosystému vypracovaného na základe kvantitatívnych a kvalitatívnych parametrov; sú to frekvenčný kvocient živých mien, distribúcia obsahových modelov, členitosť obsahových modelov a využitie jednotlivých funkčných členov.

V analytických mapách /zameraných na jednotlivé jazy špecifické pre živé mená v pomere k úradným menám/ a v syntetických mapách /zachytávajúcích výskyt viacerých javov/ sa kartografujú pomenovacie princípy v hĺbkovej štruktúre /areály obsahových modelov/, ako aj jazykové realizácie v povrchovej štruktúre /areály slovotvorných modelov/. Kartograficky sa spracuje 1/ zemepisné rozlo-

ženie najfrekvencovanejších obsahových a slovotvorných modelov v triede mužov, žien a /slobodných/ detí; zachytia sa aj najzriedkavejšie, okrajové modely, 2/ maximálne využitie priezvisk a rodných mien, to jest výrazná nadväznosť na sústavu úradných mien; 3/ minimálne využitie týchto funkčných členov. Samostatnejší ráz mikrosystémov živých mien /nové funkčné členy a ich kombinácie/ vyplýva z rozdielov v hĺbkovej štruktúre /vo všeobecných pomenovacích princípoch/, respektíve v povrchovej štruktúre /nerovnaké jazykové vyjadrenie zhodných pomenovacích princípov/.

Doc. PhDr. Vincent Blanár, DrSc.

/19. 5. 1988 - Banská Bystrica/

princípy kodifikace výslovnostní normy

Všetchny otázky spojené se zkoumáním a zjišťováním výslovnostní normy a s její následnou kodifikací jsou součástí celkové problematiky jazykové kultury. Výslovnostní norma se ze všech jazykových norem ustaluje poměrně nejpozději /na rozdíl například od souboru norem pravopisných, gramatických, lexikálních a pod./, a proto obvykle také nejpozději dochází k její oficiální kodifikaci. Proti normám jiných jazykových rovin jeví větší rozkolísanost a existenci značného počtu výslovnostních variant.

V jednotlivých spisovných jazycích probíhá proces

stabilizace výslovnostní normy různým způsobem a kodifikace se děje na základě různých kodifikačních principů a přístupů.

Ve vývoji české výslovnostní normy lze vysledovat kodifikační princip historický, upřednostňující jako správnou výslovnost archaickou /v kodifikačních snahách J. Husa/, kodifikační princip estetický /například u J. Kollára, J. Durdíka aj./, většinový princip, upřednostňující výslovnost většiny příslušníků jazykového společenství, dále princip consensus omnium a princip dominujícího postavení kulturního centra /v pracích A. Frinty, zejména O správné výslovnosti češtiny a slovenštiny z roku 1929/.

Snaha překlenout individuální pojetí výslovnostní normy a její kodifikace vedla v roce 1942 k ustavení české ortoepické komise, jejímž úkolem bylo zjistit stav výslovnosti na celém českém jazykovém území, a na tomto základě vypracovat kodifikační příručku, která by pomohla sjednotit a stabilizovat normu spisovné výslovnosti. Základem spisovné výslovnosti ve všech dosud vydaných kodifikačních příručkách /Výslovnost spisovné češtiny I., 1. vyd. 1955, 2. vyd. 1967, obsahující pravidla spisovné výslovnosti slov domácích a Výslovnost spisovné češtiny z roku 1978, obsahující pravidla spisovné výslovnosti slov přejatých/ byla "skutečně existující, přirozená a na konvenci založená výslovnost, která jako nedílná součást spisovného jazyka plní jeho celonárodní funkci; je to

výslovnost všech uživatelů spisovného jazyka po celém jazykovém území, snažících se o spisovný projev, kultivovaný po všech stránkách, z hlediska výslovnosti tedy prostý zvláštností nářečních, místních a individuálních". /Výslovnost spisovné češtiny, 1967, s. 10./

Kodifikace se mění zpravidla ve větším časovém odstupu a s jistým zpožděním, zatímco v normě dochází ke změnám nepřetržitě. Mění se také hodnocení pravidel výslovnosti. V současné době stojí česká ortoepická komise před novou kodifikací české spisovné výslovnosti.

I když se principy, podle nichž se v jednotlivých jazycích provádí kodifikace spisovné výslovnosti, od sebe dost odlišují, přesto některé zásady v kodifikační práci můžeme pokládat za obecně platné. Každé kodifikační práci předchází nutně dvě etapy: 1. objektivní poznání existujícího úzu, 2. zjištění normy, to jest normativního povědomí uživatelů spisovného jazyka.

Množina postojů vybraného souboru uživatelů jazyka představuje soubor navzájem propojených složek, ale tento soubor představuje zároveň jisté antinomie, například protiklad racionální versus neracionální /přičemž pod pojmem neracionální rozumíme postoj motivovaný emocionálně; při práci v oblasti jazykové kultury nelze emocionální postoje podceňovat/, protiklad mezi skutečným jazykovým jednáním a hodnocením některých výslovnostních jevů /to jest mezi výslovností proklamovanou a reálnou/. V postojích

jednotlivých souborů uživatelů se projevují také výrazné diferenciacie generační.

Jazyková kultura je jevem existujícím jako realita mimo jazykovědu a navíc jako pole snah, činností a názorů nejjazykovědné veřejnosti. K této skutečnosti je třeba v praxi jazykové kultury přihlížet.

PhDr. Jiřina Hůrková-Novotná, CSc.

/19. 5. 1988 - Prešov/

Knižné novinky

Pisarčíková, M. a kolektív: Jazyková poradňa odpovedá. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Bratislava 1988, s. 283.